

*Онищук Віталій Михайлович, доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри Одеського національного університету
імені І.І.Мечникова*

МЕНТАЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСТВА І ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ГРОМАДСЬКОЮ АКТИВНІСТЮ

Сучасна Україна постала у ХХ столітті з непростої історії не тільки конфліктів, а й порозумінь тих етнічних, релігійних та соціальних груп, які її населяли, передовсім, українців. Вона вистояла, консолідувалася, як держава, відбулася економічна стабілізація, але політично вона входить у дуже небезпечну стадію. Революція, яка відбулася на Майдані, далеко не закінчилася, багатьох цілей, особливо в ділянці боротьби з корупцією, не досягнуто і вибуховий потенціал у суспільстві залишається чималим. Україна, як багатоукладна економіка має істотні ризики зростання суспільних протиріч і конфліктів регіонального, міжрегіонального, національного й міжнаціонального значення, дестабілізації функціонування суспільства.

В цих умовах перед громадянським суспільством стоїть завдання консолідуватися і визначити політичну стратегію, яка не допустить до влади на наступних виборах ні популістів, ні прихильників реваншу, а забезпечить ефективне просування реформ. І якщо в наступних виборах воно консолідується навколо ідеї зміцнення державності, демократичних інституцій та антикорупційних реформ, війна закінчиться швидко. Вона вже зміцнила і ще зміцнюватиме Україну. Відбувається нове «видання» держави і перевидання нації, яке потребує нового суспільного договору. Втрата територій та мобілізація проти російської агресії в решті України перетворить країну на більш «українську» естетично, політично, ментально й культурно, ніж вона була перед тим.

В соціальних та поведінкових науках існує шкала, розроблена українським соціологом Є. Головахою, яка вимірює установки людей щодо громадянської активності. Ми окреслимо характерні ментальні риси, що впливають на громадянську активність в українському суспільстві на підставі даних досліджень ряду соціологічних центрів, що проводилися впродовж воєнної агресії на Сході України.

Після турбулентних 2014-2015 рр. люди звикли жити в нових умовах і переключилися з проблем країни, які тоді торкалися кожного, на проблеми своїх родин. Сім'я стала острівцем, світом, де українці знаходять радість і віддушину, і після виявленої активності 2014-2015 рр. більшість тепер перебуває у стані налагодження життя у своєму маленькому світі.

На запитання на фокус-групах, що проводила київський соціолог Тетяна Нікітіна [1, с. 1,10] «Які проблеми найважливіші для вас особисто?» респонденти відповідали, в такому порядку – як зростання цін, тарифи, тобто те, що безпосередньо стосується самої людини та її сім'ї і тільки на третьому місці – воєнні дії на Сході України. Та ж тенденція виявляється і в відповідях на запитання «Що корисного сталося за останній час?» люди згадують виключно особисті або сімейні радощі: «онук народився, донька виїхала навчатись за кордон», «добрий урожай ягід» ... і ні слова про події в країні. [1, с. 1,10]

Українці навчилися бути самодостатніми в рамках своєї сім'ї, громади, хутора. Вони навчилися покладатися на самих себе й на горизонтальні, самоорганізовані структури, так як у нас діє традиція системи звичаєвого права і є давній досвід життя в умовах національного, релігійного, мовного й взагалі культурного розмаїття. Одночасно беруть участь у трьох економіках: офіційній, неофіційній або тіньовій та домашній, або сімейній.

За підрахунками Центру ім. О. Разумкова в період 1991-2003 рр. вихідні з комсомольської, компартійної та радянської номенклатури серед вищих державних чиновників (прем'єр-міністри, віце-прем'єр міністри, секретарі Ради національної безпеки й оборони, голови Адміністрації Президента) становили 73%, а серед голів обласних державних адміністрацій – майже 80 %. Цей компроміс легітимізували саме лідери національного руху за незалежність України, більшість із яких ще в радянську епоху були зрощені з комуністичною владою і користувалися пільгами від неї. Крім того, помітний відсоток в керівному складі державної влади становили представники не української титульної нації, а саме заслані з колишнього союзного центру етнічні росіяни. Для закріплення й домінуючого становища українськості в усіх гілках влади та всіх сферах суспільного життя значення мало не стільки походження, скільки та духовно-метальна атмосфера, в якій вони були виховані і сформовані як керівні кадри. А ця атмосфера була не українською, державницькою, не національною. [2,415-427]

Тільки свідомість українців, їхнє прагнення мати власну державу, що закладене в нашій історичній традиції, призвели до розуміння сучасна цивілізація потребує певних державних засад, які формують для громадян нормальні умови життя.

У 1991 р., коли проходив перший і останній референдум СРСР, паралельно проводилося соціологічне опитування ВЦДГД, в якому були запитання: «Ким ви себе вважаєте – громадянином Радянського Союзу, своєї республіки чи регіону?» Найвищий відсоток радянських людей виявився в Білорусії – 69 %, навіть більше, ніж у Росії (66 %). В Україні

співвідношення радянських людей і жителів своєї республіки становили 46:43. Найменше радянських людей було у естонців (3 %) та у вірменів (8 %). За даними моніторингу «Українське суспільство» зараз тільки трохи більше 5 %, вважають себе радянськими людьми.

Але багаторічні дослідження Інституту соціології НАН України, соціологічного центру «Рейтинг» та інших показують, що близько $\frac{3}{4}$ дорослого населення вважає, що країна рухається в неправильного напрямі. У регіональному розрізі найбільше незадоволений напрямом руху країни Південь. Оцінка безпосередньо пов'язана з рівнем освіти та доходу: більше негативних відповідей – серед менш забезпечених і серед українців із середнім рівнем освіти.

За даними соціологів, оптимізм українців поступово зростає, навіть попри проблеми, які їх найбільше турбують: недовіра до влади, складнощі з реалізацією свого потенціалу на батьківщині та необхідність вирушити у трудову еміграцію. Оптимістичніше ставиться до України навіть МВФ, який уже доволі позитивно оцінює потенціал нашої держави, не лише економічний, а й інтелектуальний. Але макроекономічні тренди позначаються на настроях і самооцінці матеріального становища українців. У кожному році за даними KantarTNS 41 % населення відзначає, що економічне становище сім'ї за останній рік поліпшилося. Щодо економічного майбутнього країни в наступному році, за даними соціологічної групи «Рейтинг», то тільки 16 % українців вірять, що економічне становище поліпшиться. [1, с. 10] Загальний матеріальний рівень усе ще дуже низький – у більшості українців не задоволені базові фінансові потреби. Імовірно, без вирішення поточних труднощів говорити про побудову національної держави будь-якого типу не доводиться.

Європейські цінності притаманні лише пасіонарній частині активних українців. Їхня питома вага в нашому суспільстві становить 5-10 %. Ці цінності потроху, повільно, але поширюється на решту українців. Однак вони зовсім не притаманні владній еліті в Україні. Там продовжують домінувати радянські цінності.

Право, демократія, свобода, повага до особистості – це основи європейської ціннісної структури. Українці в них зацікавлені – вони відповідають за свою державу, вже не залежать від неї повністю і вимагають від неї виконання певних функцій. Євромайдан почався з того, що на вулиці вийшов мільйон незгодних. Українці показують, що вийшли з радянської матриці і не терплять принижень, свавілля і репресій, визнаючи силу на боці держави. За роки незалежності в Україні виростало покоління нерадянських людей, здатних порівнювати життя в розвинених країнах світу і в нашій. В Україні не довіряють одне одному 10-12 %

населення (у Білорусі 70 %), що уможлиблює соціальний протест, зокрема майдан.

Українці довіряють тим, кого знають особисто, – родичам, друзям, сусідам, що веде до ізоляціоналізму. За останні роки всі соціологічні центри показують низький рівень довіри до державних інституцій – Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів та політичних партій. Недовіра до інститутів влади ускладнює розвиток прозорих демократичних процесів і поглиблює корупцію, кумівство й патерналізм, коли особисте знайомство набагато важливіше, ніж професійні риси. Таким чином, корупція, політика, влада та війна є факторами роз'єднання суспільства і спрямовують погляди на наміри укрaнства на сім'ю, родичів та сусідів і замикаються на своєму середовищі – «моя хата скраю». Попри потрясіння, пережиті українським суспільством, тип соціально-політичних відносин залишається стабільним і передається з покоління в покоління. Нова генерація в Україні не дуже відрізняється від попередньої. Зросла і триває довіра до армії, волонтерів та благодійних фондів, до громадських об'єднань, добровільних батальйонів та ЗМІ. 3-5 % дорослого населення є членами більш як 300 політичних партій і від 13 до 20 % є членами громадських об'єднань, організацій і соціально-політичних рухів. Ці показники змінюються напередодні виборів, але після них вони знову повертаються на попередній рівень. За даними Європейського соціологічного дослідження 2012 р., в якому брала участь і Україна, в країнах Західної і Північної Європи членами якоїсь громадської організації є більша половина дорослого населення. Досвід Майданів 2004 р. та 2013-2014 рр. як культурного явища, як феномену, який констатував культурний код цивілізованого світу показав, що соціальний протест і залучення до громадянської активності не дуже пов'язані між собою, що соціально-політична активність потребує системних зусиль, часу, і відповідної політичної культури.

В кожного вийшов свій досить гармонійний і несуперечливий світ, така модель господарювання, яку українство всіляко підтримує, підживлює й охороняє від зазіхань – недоторканість, самодостатність і вийнятова значимість особистого, персонального, приватного, Особиста стратегія життя для українства важливіша за групову, і тому, для нас не характерна ні диктатура, ні верховенство якоїсь організованої групи – КПРС, Партії Регіонів, чи в перспективі Опозиційного блоку. Люди стають усе більш автономними економічно, соціально й усе менш керованими з єдиного центру і укореняється вміння сподіватися і вірити в краще майбутнє, навіть в найтяжчих життєвих ситуаціях, що й допомагає нам вижити і відновити сили. Орієнтація на індивідуальність, способи виживання, політичну байдужість не сприяє громадянській активності

українського соціуму в умовах невизначеності, але застосовуючи соціальні технології можна перетворити ментальні риси на державотворчий потенціал.

Список використаних джерел

1. Нікітіна Т. Надія та віра без відповідальності або соціологічна діагностика українського суспільства. // Дзеркало тижня. 2018. № 31 (23-31 серпня).

2. Сич О.М. Протистояння націоналізмів і етнонаціональна політика в Україні // Етнонаціональна політика в теорії та практиці українського націоналізму: історія і сьогодення: матеріали V всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, (Івано-Франківськ, 14-15 черв. 2013 р.) / Івано-Франків. обл. рада, Ін-т Політ. освіти ВО «Свобода», Каф. політології Ін-ту історії, політології і міжнар. відносин Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника [та ін.] ; наук.ред. О.М. Сич. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – С. 415-427.

*Перегуда Євген Вікторович, доктор політичних наук, професор,
Місержи Світлана Дмитрівна, кандидат політичних наук, доцент,
кафедра політичних наук КНУБА*

ЗЛАМНИЙ МОМЕНТ У РЕГІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ (НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІСТСЬКА ВЕРСІЯ)

Регіональна політика є надзвичайно важливим елементом суспільного розвитку України. Це пояснюється депресивним станом багатьох регіонів, значними розходженнями між регіонами з точки зору економічного, політичного, соціального розвитку, відносно низькою інтенсивністю суспільних комунікацій для забезпечення діалогу між регіонами та між громадянами, спробами іноземних держав використати ситуацію в регіонах у власних інтересах.

Спробуємо розглянути деякі елементи сучасного стану регіональної політики в Україні крізь призму неоінституціоналістського підходу, який стрімко поширився в останні десятиліття у політичній та інших науках. Ми не будемо детально аналізувати цей підхід, але зазначимо, що в його основі знаходиться поєднання «старого» (формально-юридичного) інституціоналізму та біхевіоралізму. Це означає, зокрема, що саме інститути формують інтереси соціальних акторів. За словами Д. Норта, інститути створюють рамки діяльності індивідів [7]. Тобто вони формують діапазон можливих дій акторів.